Sanatta Hakikat ve İçtenlik Sorunu*

Sanat ve gerçeklik, sanat ve hakikat, sanat ve ahlâk, öteden beri üzerinde sıkça konuşulan konular arasında yer almıştır. Sanat ve gerçeklik konusunu tartışmak, sanatta bu dünyanın yeri nedir, sorusunu tartışmaktır; sanat ve hakikat konusunu tartışmak, sanatın dili ile gerçekliğin doğası arasındaki ilişki nasıldır ve nasıl olmalıdır sorusunu tartışmaktır. Sanat ve ahlâk konusu ise sanatta etik değerlerin yeri ne olmalıdır, etik ve estetik değerler arasındaki ilişki nedir, sorusuna bir cevap aramaktır.

Aristoteles, *Poetika*'da tragedyanın olmazsa olmaz koşullarını sayar. Bu koşullardan biri, sanat eserinin "konusu" ya da "teması" olarak tanımlayabileceğimiz "öykü"dür (Aristoteles, 1983: 23). O, "öykü"ye belirli ölçütler getirir. Ona göre, bir sanat eserinin, uzunluk, genişlik, büyüklük vb. bakımlardan insanın algılama sınırının üzerinde olmaması (Aristoteles, 1983: 27-28), aynı zamanda anlaşılır ve kendi içinde tutarlı olması gerekir. "Konu"ya getirilen bu ölçütler tartışılabilir, kabul edilmeyebilir. Ancak "konu"nun gereksizliğini savunmak o kadar kolay olmayacaktır; zira her sanat eserinin belirli bir konu etrafında örüntülendiği bir gerçektir. Bu da sanat eserinin bir şeyden bahsettiği, bir tema etrafında merkezileştiği, bir sorunu açtığı ve ifşa ettiği anlamına gelir.

Peki, sanat eserinin öyküsü *olabilirlik* yönünden nasıl bir özelliğe sahip olmalı, neyi anlatmalıdır: Olanı mı, yoksa olası/mümkün olanı mı? Gerçeği mi yoksa ideali mi? Mümkün olanı mı yoksa imkânsız olanı mı? Soru basit gibi görünse de, sanatın doğasına ilişkin verimli bir tartışmanın kapısını aralamaktadır.

(1) Bir Taklit Biçimi Olarak Sanat

Platon felsefesinde iki tür bilgi vardır. Onun bu ayırımı, varlığa bakış biçiminden, varlık anlayışından kaynaklanır. O, birinci tür varlığa "idea" adını verir. Ezeli ve ebedi varlıklar olan idealar, "görünür evren"de değil, görünmeyen, bir anlamda "gaip" olan evrende bulunurlar. Fakat ruhumuz onları tanır. Çünkü ruh, dünya öncesi hayatta onların içinde yaşamış, onları seyretmiş ve onların değişmez, ezeli ve ebedi bilgilerini kazanmıştır. Bu nedenle, ideaların bulunduğu evren görünen, algılanan bir evren değil, "düşünülen, kavranılan ve hatırlanan bir evren"dir. Bu evren mükemmellik özelliğine sahip olduğundan oluş ve bozuluş içinde değildir. Bu evrende bulunanlar sabit ve değişmez varlıklardır. Gerçek bilgi de, bu varlıklara ilişkin bilgidir. Sorun, sanatın/sanatçının bu bilgiye, başka deyişle "hakikate" ulaşıp ulaşamayacağı sorunudur.

Platon sanatı, bir taklit etme (*mimesis*) olayı olarak düşünür. Bu düşünce, taklidin ve taklitçinin, varlık alanları ve bu alanlara ilişkin bilgi ile olan ilgisi sorununu ortaya çıkarır. Platon'a göre, üç tür taklitçiden biri olan *Demiurgos*, idealara/ ilk örneklere bakarak ve onları taklit ederek içinde yaşadığımız algılanabilir evreni meydana getirir. Görünen evren temelini, kavranan evrende bulur. Bu meydana getirme, bir "yoktan var etme" değil, daha çok biçim vermedir. İlk örneklere bakarak, ezeli ve ebedi olan maddeye (*hyle*) biçim veren *Demiurgos*, yaratıcı değil, taklitçidir. Fakat ideaları taklit ettiği için, sanatçıların en yücesidir. Aynı şekilde devlet adamı/filozof da ideaları taklit etme yetisine sahiptir. Platon'un sözünü ettiği üç tür taklitçiden sonuncusu olan sanatçı ise ideaları taklit etme yetisinden yoksun olduğu için onun taklidi, bir aldatma, değeri olmayan bir çabadır. Bilgi açısından onların eylemi, gerçek bilgiyle değil, gerçek bilginin içinden çıkarılamayacağı bir evrenin, görünür evrenin bilgisiyle ilgilidir. Sanatçılar, hayal ve düş âlemi ile ilgilendiklerinden, görünür evrenin bilgisine bile tam olarak sahip olamazlar. Onlar, düşünülür evrenin gerçeklerinden ziyade hayalleri ile meşgul olan, fakat her hâlükârda, gerçek bilgiye/hakikate ulaşamayan kişilerdir. Bu nedenle insanlara, özellikle de gençlere, gerçeklerle ilgisi olmayan hayalden, kurgudan ve yalandan başka verebilecekleri bir şey yoktur. Üstelik sanatın insan duyguları ile olan yakın ilgisi göz önünde tutulduğunda, sanatçının her zaman istismar etmeye yatkın bir özelliğinin olduğu da ortaya çıkar. Gençlerin ruhsal ve duygusal gelişimlerinin sağlıklı bir biçimde ortaya çıkabilmesi için, sanatın ve

* Taşdelen, V. (1997). "Sanatta İçtenlik Sorunu", *Seyir*, 2, ss. 6-8.

sanatçıların denetlenmesi gerekir. Platon, eserlerinde açık bir "sansür" fikri bulunan ilk filozoftur, denilebilir.

Platon'un sanat görüşü, varlık, bilgi ve siyaset anlayışı tarafından sıkıca kuşatılmış olduğundan, genel anlamda olumsuz bir nitelik taşır. Aristoteles'e gelince: o, içinde ideaların yer aldığı "düşünülür evren"le değil, dünyasal gerçekliklerin yer aldığı "görünür evren"le ilgilidir. Sanatçı, "olanı" ya da "olabilir olanı" kendince taklit eder.[1] Sanatın koşulu, "olanı" anlatıyor olması değildir; o, *olasılıklar* ve *zorunluluklar* evreni içinde, olmuş olan bir gerçekliği anlatabileceği gibi, olması muhtemel olan bir olayı da anlatabilir. Aristoteles, burada Platon'la benzer bir görüş dile getirir; zira her ikisi de sanatçıyı imgelem (*eikasia*) dünyası içinde görür. Ne var ki, sanatçının bu durumu Platon için olumsuz bir nitelik taşırken, Aristoteles için olması gereken nitelik arz eder. Çünkü sanatçı, bir olayı kurgular ve ondan bir sanat eseri meydana getirir. O sanat eserinin değeri; anlattığı olayın yaşanıp yaşanmamasında değildir; sanatçının kurgu ve ifade becerisinde, başka deyişle güzelleştirilmiş bir dil oryaya koyup koyamamasındadır. Olayın yaşanmış olup olmaması sanat eserine bir değer katmayacağı gibi, onun değerini de düşürmez. Yaşanmış olaylarla tarih yazıcıları ilgilenir. Sanatçı ise eserine, kendi iç zenginliğini ve düş gücünü sergiler.[2] Bu nedenle, sanat, sözgelimi şiir, tarihe oranla daha genel ve daha felsefidir. Sanat eserinin değerlendirilmesinde, sanat eserinin ele aldığı olayın yaşanmış olup olmaması ölçüt olamaz. Ancak, "şaşırtıcı" "olağanüstü" gibi çağdaş sanat değerleriyle[3] ilginç hâle getirilebilecek olan sanat eseri, "imkânsız olan"ı da anlatmamalıdır. Bu, Aristoteles'e göre, önemli bir husustur. Bir başka önemli husus da öykünün, öyküde betimlenen karakterlerin ve düşüncelerin tutarlılığı, dili kullanmada gösterilen başarı ve ustalıktır.

(2) Sanat ve Hakikat

Kavafis, kırlara çıkıp çiçeklerin kokusunu, suların akışını, kuşların sesini, kelebeklerin uçuşunu seyredip dinlemediği hâlde bir "kır şiiri" yazar. Daha sonra bu şiirde gerçekliği, "olduğu gibi" anlatmadığı için kendini yalancı hisseder. Yazdığı şiirin bir yalan olduğunu düşünür. Düşüncelerini daha da ileri götürüp genelleştirerek "Sanat her zaman yalan söylemez mi" diye bir soru sorar ve bu soru daha sonra bir kitabının adı olur. "Hiç kırda yaşamadım. Başkaları gibi kısa süreler için bile kırlık bir yerde kalmadım. Buna karşılık kırları övdüğüm bir şiir yazdım; dizelerimi kırlara borçlu olduğumu söylüyorum bu şiirde. Pek övgüye değer bir şiir değil sanırım. Yazılabilecek en az içten şeylerden biri: kusursuz bir yalan. Oysa şimdi kendi kendime soruyorum: Gerçekten bir içtenlik eksikliği mi bu? Sanat her zaman yalan söylemez mi zaten?" (Kavafis, 1993: 7).

Aristoteles'in yukarıda açıkladığımız poetik tutumuna göre, Kavafis'in bir "bahar şiiri" yazması için kırlara çıkıp gezip dolaşması gerekmez. Sanatçı, şair, ressam, romancı, öncelikle düş insanıdır, düşle iş gören insandır. Yazılarının zemini, kendi iç dünyalarının zenginliğidir. Orada dünyayı, hayatı, olayları, yeniden kurar, kelime ve cümlelerde yeni bir dünya üretirler. Sanatçıya vakanüvis karşısında özgünlük ve yaratıcılık kazandıran bu "poetik" tutumdur. Sanatçı, gerçeğe kendi hayal dünyasını ekler, gerçekliği kendi

---

[1] "Olabilir olan, aynı zamanda inanılır olandır" (Aristoteles, *Poetika*, 1983: 31,82).

[2] "Tarih yazarı ve ozan, biri düzyazı, öteki nazım yazdığı için birbirlerinden ayrılmazlar. Çünkü *Herodotos'un* yapıtının mısralar hâline getirilmiş olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, ister nazım, isterse düzyazı biçiminde olsun, *Herodotos'un* yapıtı bir tarih yapıtıdır. Ayrılık daha çok şu noktada bulunur: Tarihçi daha çok *gerçekten* olan'ı, ozansa *olabilir* olan'ı anlatır." (Aristoteles, 1983: 30).

[3] "Tragedyada olağanüstü betimlenmelidir. Epik şiirde buna karşılık akla aykırı olan betimlenir. Olağanüstüyse, aslında akla aykırı olana dayanır" (Aristoteles, *Poetika*,s.75). Aristoteles'in bu görüşü, çağımızda görülen dadaizm, özellikle de sürrealizm gibi kimi çağdaş sanat akımlarıyla paralellik gösterir. Akla aykırılık, Aristoteles'in, sanatta "ölçü" ve "tutarlılık" ölçütlerine ters düşüyor görünebilir. Tutarlık, daha çok karakter için konulan bir ölçüdür. (*Poetika*,s. 43) Karakter, tragedyanın özelliklerinden biridir. Tragedyanın bir başka özelliği ise "düşünce"dir. Düşünce, akla dayalı bir etkinliktir. "Düşüncelerin oluşturduğu alana, akla dayanan söz aracılığıyla ortaya konan her şey girdiği gibi, kanıtlama ve çürütme" de girer (Aristoteles, 1983: 54) Şu hâlde şaşırtıcı, sanat eserindeki etkiyi artırmak amacıyla olay örgüsüne yerleştirilen "beklenmedik" gelişmelerdir. Aristoteles'e göre, akla aykırı da aslında, "olasılık" kategorisi içinde yer alan bir durumdur. Sanat o nedenle akla aykırıyı da ele alabilir. "Bir takım şeylerin olasılığa aykırı olarak ortaya çıkmaları da olasıdır." (Aristoteles, 1983: 82)
Akla aykırı, beklenmedik ve şaşırtıcı olan unsurlar, sanat eserlerindeki etkiyi artıracaktır. Sürrealistler, bu etkiyi, "Şok edici" olarak açıklarlar. Onların, sanattan bekledikleri, bu şok edici ve sarsıcı etkidir. Bunu sağlamak için de, akla aykırı (*absürt*), beklenmedik, şaşırtıcı ve düşsel öğelere sanatlarında ağırlık verirler. Onlara göre, ameliyat masasının üstünde her zaman bir hasta görmeye alışık zihnimiz, bir dikiş makinası ya da bozuk bir ütü ile karşılaşınca, akla aykırı, beklenmedik ve şaşırtıcı ile karşılaşarak şok olur. Onların sanattan bekledikleri bu sarsıcı etkidir. (Taşdelen, 1997: 56-77).

imgelem evreninde yeniden yoğurur, biçimlendirir, yeniden tanımlar. Sanat, doğaya katılmış güzellik bilincidir. Bu bilinçle tabiattaki sıradan nesneler, bir taş, bir ot, bir ağaç parçası bile estetik bir form kazanır. Bu yaklaşım sanatçıya bir hareket serbestisi, bir eylem yetisi kazandırır. Bu durumda içtenlik, olanı olduğu gibi anlatmakta değildir. Bazen öyle olur ki, yaşadığımız bir olayı kendimizde hissetmeyiz; bazen de öyle olur ki, yaşamadığımız, bizzat içinde yer almadığımız bir olay bizi derinden yakalar. Sanatta içtenlik, ustalığın, ustalıktaki sadelik ve yalınlığın yanında "kendinde hissetme" ile alakalı bir durumdur. Buna göre abartılı ifadeler ve figürler içtenliği götürür, ileri derecede artistik unsurlar içtenliği zayıflatır. İçtenlik yalın ve sade olanda aydınlanır; onu uzak bir noktada aramamak gerekir. Kendini katabilen ve kendinde hissedebilen kişi abartılı ifadeler kullanmaya ihtiyaç duymaz, insanları ikna etmeye çalışmaz. Sanatın ve güzelliğin hemen dilinin ucunda olduğunu, muhteşem olanın yalın olanda yaşadığını bilir.

"Yalan" etik bir kategoridir. Onun yerine "yanlış" ya da "hakikat dışı" kavramı da kullanılabilir. Kişi yalan söylediği her bir anda, başkalarına gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi gösterme girişiminde bulunur. Yalan, gerçeğin algılanış biçiminde bir tasarrufta bulunur; bununla olmayan bir şeyi olmuş gibi göstermeye kalkışır. Platon, *Kratylos*'ta varolan bir şeyin var olduğunu söylemenin doğru, var olmadığını söylemenin yanlış olduğundan bahseder ve böylece klasik hakikat kuramının ilk ifadelerinden birini ortaya koyar (Platon, 1989: 12). Geleneksel hakikat kuramına göre sözle nesnenin, önerme ile gerçekliğin birbirini karşılaması ve örtüşmesi gerekir. Bu durum hakikati oluşturur. Buna göre gerçeklik dışımızda olan bir şeydir; hakikat ise gerçekliği anlama ve ifade etme durumunda kendini gösterir.

Peki, sanatçının, edebiyatçının görevi böyle bir hakikat durumuna erişmek midir, gerçekliği "olduğu gibi" dile getirmek midir? Olgu ve hadiselerin hakikati ile bilim insanları uğraşır, sanatçı ise gerçekliğe kendini eklemek isteyen, onu yeniden inşa etmek isteyen kişidir. Artık onun bu eylemi gerçeği olduğu gibi karşılama işi değil, kendi gerçekliğini inşa etme işidir. Bu eylemin hakikati gerçeğe bağlılıkta değil, ona kendini katabilmektedir. Kendini gerçekliğe katamayan kişi sanatçı, edebiyatçı olamaz. Kendine gerçeği görecek bir perspektif bulamayan kişi sanat eseri üretemez. Onun eylemi, ancak kendine bir perspektif bulduğunda, ancak gerçekliğe kendinden bir renk, bir ses kattığında değer kazanır. Onun ustalığı, kendini gerçekliğe katabilmesinde, kendi gerçekliğini inşa edebilmesinde ortaya çıkar. Onun gerçeği dönüştürmesi öncelikle yaşama problemi değil, bir algılama, hissetme ve biçim verme (üslup ve teknik) sorunudur; bir estetik algılama sorunudur. Sanatçı ve edebiyatçı kendi hakikatine, güzelleştirilmiş dilde kavuşur. Güzelleştirilmiş dil de gerçekliğin olduğu gibi anlatılmasında değil, yeniden inşa edilmesinde varlık kazanır.

Buradan hareketle söylersek: Kavafis'in şiirinde betimlediği kır havası, Aristoteles'in sanat anlayışına göre, imkânsız olanı değil, olası olanı gösterir. Ve Kavafis, "hiç kırda yaşamadım" dese de bu mümkün gerçekliğin tecrübesine sahiptir: baharı ve kır havasını tanır, çiçekler kendisine yabancı değildir, şırıl şırıl akan suyu görmüştür; kuşları, çiçekleri ve gökyüzündeki bulutların güzelliğini seyretmiştir. Öte yandan*, olasılık* ve *imkânsızlık* kategorileri açısından suların akışını seyretmek, çiçeklerin arasında dolaşmak, gökteki bulutlara bakmak, kuşların cıvıltılarını dinlemek, yeşillikler arasında koşup eğlenmek, kelebeklerin uçuşunu izlemek, gülleri koklamak imkânsızı göstermez, bütün bu anlatılanlar *mümkün* ve insanların hemen her yerde yaşadığı şeylerdir. O hâlde, Kavafis'in "yalancılık" olarak adlandırdığı şey, Aristoteles'e göre sanata sanat olma özelliğini kazandıran hayal/imgelemdir. Burada sözü edilen "yalan"ı "içtensizlik" olarak yorumlamak uygun olacaktır; zira içtensizlik sanat eserini kendi doğasından uzaklaştırarak, onu ruh, düş ve hayal yetisinin eseri olmaktan çıkarır; giderek salt katı gerçeklik hâline getirir. Bir kez daha yinelemek gerekir ki: sanatın hakikati öznellik, güzellik, içtenliktir. O, bu özellikler sayesinde kendi doğasına yaklaşır, bu özellikleri yitirdikçe kendi doğasından uzaklaşır. Bir sanat eserinde aslında merak ettiğimiz gerçekliğin ne olduğu değil, sanatçının onu nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, onu nasıl anlamlandırdığı ve nasıl sunduğudur. Onun hakikati olan içtenlik ve güzellik bu anlatım biçiminde kendini gösterir. Sanatçı görüp yaşamadığı bir olayı, bir güzelliği kendi imgelem dünyasında duyumsamış, özümsemiş, hasretini çekmiş olabilir. Ne Beethoven'ın sağırlığı onun sesleri algılamasını, ne Aşık Veysel'in gözlerinin görmemesi, toprağı, ağacı ve çiçeği derinden hissetmesini engellemiştir. Onlar, işitmedikleri hâlde daha derinden işitmişler, görmedikleri hâlde daha derinden görmüşlerdir. Bu anlamda, temanın/konunun fiziksel olarak "olmuş/yaşanmış olması" şart değildir; önemli olan içselleştirilmesidir. Bu içselleştirme "içtenlik"tir (Kavafis, 1993: 20). Kuşkusuz bu kavram, sanatın ve sanatçının dünyasında Aristoteles'in *mümkün* kategorisinden daha derin bir anlamı ifade eder; zira sanatçı ona kendisini katmış, onunla kendisini ifade etmiş; kendisini ifade ederken insanlık adına ve insanların da kendilerinde görebileceği bir duyguyu dile getirmiştir.

Sonuç

Sorun, sanatçının yaşadığını mı yoksa kurguladığını mı, hayali mi yoksa gerçeği mi yazması gerektiği noktasında düğümleniyor. Gerçeği söylemek gerekirse "Edebiyat, hem gerçeklik, hem imgesellik içeren bir sanattır. O, salt bunlardan birine indirgenemez" (Eagleton, 1996: 2,9). Romancılara, yazdığı konuları yaşayıp yaşamadığı, romanlarındaki kahramanların kendi hayatından çıkıp çıkmadığı sorulur; bu şekilde portresini çizdiği karakterler ile yazarın hayatı arasında paralellik kurulmaya, bu kahramanların kişilik özellikleri ile yazarın iç dünyası aydınlatılmaya çalışılır. "Yazdıklarınızı yaşadınız mı" sorusu, bir yazara sorulabilecek en sıkıcı soru olmalı. Sanatın kendine özgü bir dünyası, kendine özgü bir hakikati ve gerçekliği vardır. Muhayyilenin etkin olduğu kurgulama faaliyetinde, "yalan", estetik bir kategori değildir. Platon "episteme", Kavafis "yalan" ve "hakikat" kategorileri açısından konuya yaklaşırken, sanatın kendine göre bir hakikatinin, kendine göre bir güzellik ve gerçeklik yapısının olması gerektiğini göz ardı etmiş gibi görünürler. Güzel, naif, zarif, görkemli, hoş, gibi kadim estetik değerlerin yanına, eğer istenirse bütün bunların hepsine ruh katabilecek farklı bir kategori de konulabilir: İçtenlik kategorisi. Kurgu ve gerçeklik arasında sanata ruhunu veren "içtenlik" orantısı yakalanamadığında edebiyat eseri kendi gerekçesini kaybeder; giderek bir ses, kelime ve cümle yığınına dönüşür. Böyle bir "içtenlik" deneyiminin yer almadığı bir kurgu, mümkün ve muhtemel, hatta yaşanmış bile olsa, "aşina" gelmeyecektir. Sanatı sanat yapan, teknikten ve görünür özelliklerinden ziyade bu içsel tecrübedir. Bu öyle bir özelliktir ki, edebiyat eserinin her kelimesinde kendini duyurur; okuyucusunu sarar ve dönüştürür. Sanatın doğru kategorisi "yalan" değil, "içtenlik"tir. Bu da denildiği gibi onun hakikatini oluşturan en önemli unsurlardan biridir.